

Zegamatik Arantzazura, pentsalariaren lehen paisaiak

Elixabete Garmendia Lasa

Kazetaria

Toki fisikoek egiten eta moldatzen gaituzte neurri handian. Joxe Azurmendi hainbat lekutatik pasatu da bizitzan zehar: Zegama, Arantzazu, Forua, Erriberri, Erroma, Münster; gordeta ibili zenean Donapaleu, Hazparne, Baiona... Azken urteotan Kolonia eta Donostia konbinatzen ditu.

Nik lehenengo bi egonarriak aukeratu ditut: Zegama jaioterria, eta Arantzazu, hamar urterekin joan zen parajea. Batak zein besteak bere idazlanetan eta adierazpenetan daukaten presentzian aztarrika ibili naiz, eta aurkitu dudanaren hainbat printza bildu ditut, bi leku horiek munduaren bere ikuskera nola determinatu duten zantzu batzuk ateratzeko.¹

Manifestu atzeratua

Hasteko, *Manifestu atzeratua*-ri heldu diot, Azurmendik 1968an idatzi eta oraindik iraungi ez den hari.

Manifestu atzeratua lehen aldiz irakurri nuenean, konplizitate zartada bat sentitu nuen: goierritartasunetik –Goierrikoa izatetik– ulertu eta partekatu nuen poetak zioena. Izan ere, parafernalia gutxi ageri zen gure iraganaren kontakizunean. Izatekotan, Zumalakarregi geneukan guk, ormaiztegiarrok, zegamarrekin partekatuta, harrotasun apur bat ematen ziguna; hari ere moztu zion burua Azurmendik *Manifestu atzeratua*-n. Aurretik, ahapaldi hau idatzi zuen:

Gure herriak ez dauka kondairarik.
Pobrea da. Ez dauka
pirata koxkor pare bat,
langile sofritu batzuk,
muga zentzugabe asko,
mila zorigaizto
besterik. Ez da gutxi.
[...]
Ta euskalduna konforme zegoen.
Ta libre izan nahi zuen.
Baina libre izatea
gauza ikaragarri zaila da

Marx bat
edo 1789 bat izan ez duen
herri zorigaiztokoarentzat.
Zerekin pagatu behar du?
Ikaragarri zaila da.
Ze guk ez daukagu
pirata pare bat, langile on batzuk,
muga txar gehiago eta holako zerbait
besterik. Kalderilla hutsa.

Aizkorri Zegamatik

Imajinatzen al du norbaitek bilbotar bat aurreko hori esaten? Edo donostiar bat? Nekez, ezta? Goierritar baten ahoan, berriz, egiantzekotasun erabatekoa hartzen du. Goierritar batek errotik ulertzen du poetak dioena; ulertu, ez bakarrik hitzez hitzeko sekuentzia, ulertze hori sakonago gertatzen da: belaunaldiz belaunaldiko herentzia kolektibo batetik dator.

Bi ezaugarri ditu autodefinizioak: pobre izatea eta txiki izatea. Nik beste bat gehituko nioke, poetaren hitzek espresuki esaten ez badute ere, berak dioenetik eratorria: urruti egotea.

- Pobre, diruz eta boterez eta garrantziz.
- Txiki, ezdeus izatearen zentzuan.
- Urruti egotea, baserriak herrigunetik urruti egon ohi diren bezala; eta herriak hiriburutik urruti. Urruti distantzia fisikoan bakarrik ez, baita sozialean, kulturean eta politikoan ere. Urruti erabakimena eta itzala daukaten tokietatik.

Nire aburuz, ez bilbotar batek eta ezta donostiar batek ere ez lukete esango Azurmendik *Manifestu atzeratua*-n dioena. Ez dakit bera ados egongo ote den baieztapen horrekin; izan ere, berak baserri kultura ikusten du nonahi, baita hiriburuetan ere, bere herritik abiatuta:

Zegaman, kalean jaio ala baserrian jaio, baserri kulturak agintzen du. Eta Donostian, eta Gipuzkoa guztian, eta Euskadin. Donostian, beraiek besterik uste dute, baina baserri kultura da: auzo kultura, ez dauka beste kulturarik. Gero, burges txiki donostiarren zerbait diren harrokeria. (Maiz 2015)

Goierriko *Goiberri* aldizkarian egin zituen adierazpen horiek Azurmendik, 2015eko azaroan, Aimar Maiz kazetariaren galderei erantzunez.

Otsaurte, 1944

Otsaurteko Bentan bi argazki daude, Otsaurten bertan ateratakoak, 1944an Gipuzkoako Slaloma jokatu zenean: eskiatzaileak Otsaurten, emakumezko eskiatzaileak barne. Hiria eta joera modernoak Otsaurteko gaineraino iristen ziren, baina ez bertakoen eskutik.

«Burges txiki donostiarren» gauzak izango ziren, eta seguru aski baita Tolosako burges txikienak ere, handik sartu baitzen eskia Gipuzkoan.

Zegama, Gipuzkoako hegoaldean, mugako herria da geografiaren aldetik: muga Nafarroarekin; Otsaurteko Bentara igo, behe aldera abiatu eta laster sartzen zara Altsasun; Aizkorri aldetik, mendiz, San Adriango tunela pasatu eta beherantz, Arabako lautadara jaisten zara zuzenean. Zegama bukaera da, Gipuzkoaren bukaera hego aldetik, Goierriren bukaera.

Zegama mendiko herri tipiko modura ikusiko zuten Donostia aldeko mendizale eta eskiatzaileek garai batean. Azken urteotan, berriz, Zegama famatu egin da nazioartean ere, Zegama-Aizkorri mendi lasterketarengatik. Zegamak badu zerbait Pirinioetako edo Alpeetako herriekin senidetu eta parekatzen duena: Aizkorriren presentzia inponente hori... lainoak ezkututzen ez duenean.

Azurmendik honela deskribatu zuen Aizkorri *Zegama Urtekaria*-n 2011n:

Aizkorri aurpegi bat da, alaia, gaiztoa, kanbiatzen dena, nagusi handi baten edo izaki mitologiko baten antzera gure arimaren zoruan grabatuta daramaguna. (Azurmendi 2011)

Aizkorri koloso bat da.

Arretxe

Zegaman, Azurmendi-Otaegitarren jaiotetxea Arretxe kale baserria da. *Arretxe* izena ageri da kalean bertan, ate baten gainean, beste bi etxeren artean geratzen den fatxada zati estu batean. Baserria bere osotasunean harrapatzeko, atzeko aldera joan behar da; etxeak bi aurpegi eta izaera edukiko balitu bezala da: kale aldekoa, urbanoa, eta mendi aldekoa; zirrikitu bat kalera, ikuspegi zabala mendira; bikoiztasuna eraikin bakarrean.

Izan ere, Zegama ez da mendia bakarrik. 2011ko artikulu horretan bertan –‘Nire Zegama neure barruko Zegama da’ izenburua ipini zion egileak idazlanari–, beste pintzelada hau ematen dio Azurmendik jaioterriari:

Lan egunaren erlojua papelerako adarra zen. Zegama baserritarra zen, baina herriko jende askok baserrian eta fabrian, bietan lan egiten zuen. Hala egiten zuen gure aita zenak ere; fabrikako istripu batean hil zen. (*Ibid.*)

Papelerako adarrak pautatzen zuen eguneroko bizitza; papelerak heriotza ere ekar zezakeen. Papeleran gauzatzen zen nagusi/langile kontraesana.

Mazkiaran Barrena

Arretxeren auzoan beste etxe bat nabarmentzen da: Mazkiaran Barrena. Eraikin dotore bat da, bere lorategi eta guzti, oraindik aurreko mendeetako tankerari eusten diona. Hor Giménez Caballerotarrak bizi ziren, papelerako nagusietakoak; Azurmendiren apuntea, haurtzaroko oroipenetan:

Giménez Caballerotarrek itzal handia zuten (don Ángel, don Ernesto; azkeneko hau, falangista ilustrera, geroago liburuetan aurkituko nuen). (*Ibid.*)

Arretxe eta Mazkiaran Barrenaren artean bazen lotura bat: esnea eramaten zieten Arretxeok Mazkiaranekei, bezeroak zituzten horiek (Joxe Mari Azurmendi Otaegiren testigantza, 2019ko apirilean).

Mazkiaranekei badu tokia historian: hortxe hil zen Tomas Zumalakarregi, buruzagi karlista. Izan ere, Bilbon zauritu ondoren, arreba etxera joan nahi izan zuen, Zegamara, Ormaiztegitik eta han zeukan anaia apaizarengandik paso eginda, Zeraingo petrikiloak –Jose Frantzisko Telleriak– artatu zezan eta, bide batez, arreba zaindu.

Zumalakarregi

Zumalakarregiren mausoleo galantak ezaugarritzen du Zegamako eliza. Azurmendik aipamen hauxe egiten dio *Manifestu atzeratua*-n:

Zumalakarregi? Tonto baten moduan
hil zitzaigun azkenean hura ere.
Preso daukagu orain Zegama-ko elizan
berpizt ez dakigun,
esan ez dakigun bala batek
asesinatu zuela libertatea.

Zegama, bistan da, ‘itzal handiko’ jendearen kokaleku ere izan da. Ez ditugu denak aipatu oraindik.

Telleria

Zegamako hilerrira sartu eta berehala topatzen da Telleriatarren panteoia: hor dago hilobiratua Juan Telleria musikaria, *Cara al Sol*-en egilea. Azurmendik oroitzapen gozoa du musikagileaz, *Zegama Urtekaria*-n idatzi zuenaren arabera:

Jauregiko presako petrilean eserita umeoi gozokiak ematen gogoratzen dut Juan Telleria. Haren emazteak bizkaieraz egiten zuen. (*Ibid.*)

Telleriaren obra famatuenera buruz, ohartarazpen hau egiten du Azurmendik:

Mundu guztiak daki *Cara al Sol* himno falangistaren egilea zegamar hori izan zela. Baina musika horren iturria autore beraren *Amanecer en Zegama* omen da, eta hori inork ez dugu ezagutzen. (*Ibid.*)

Zegamarrei lapurtutako egunsentia falangisten himno bihurtu eta zapalketaren ikur nagusi bilakatu zen eskola frankistetan, Espainiako banderarekin batera.

Artzainak Urbian

Zuri-beltzeko argazkian, serio eta formal, artzain familiak Urbiako baselizaren atarian, XX. mendeko erdialdera. Irudi horrek bikain ilustratzen du Azurmendik *Manifestu atzeratua*-n egindako beste erretratu psiko-soziologiko hauxe:

Gure jendea pobrea da, trixtea da.
Gure jendea ez da poesia batean kabitzen.
Gure jendea ona da. Kulpa gabe
hiltzen da, handitasunik gabe
bizi da, sekretuan maite du
(tabuak errespetatzen ditu),
errezatzen du (tradizionalista da)
engainatu egin dute,
ez da asko fiatzen. Gure jendea
bulgaridade hutsa da.
Impresionistek bakarrik pintatu dute.
Edozein etnologoren armario batean
dago, eskuliburu batean
deskribatzen da.

Manifestuaren zati horrek epatatzeko tankera du, oso 68koa, Parisko Maiatzaren aireak harrapatu izan balu bezala. Hogeita zazpi urte zeuzkan Azurmendik hori idatzi zuenean, eta sasoi egokia da oso horrelako tonua erabiltzeko.

Ikuspegia –edo epaia– aldatu egin zitzaidan, ordea, Rufina Otaegiri –Azurmendiren amari– *Zegama Urtekaria*-n egin zioten elkarrizketa irakurtzean (Gorrotxategi 2013). Azurmendi ez zebilen kanpoko haizeak jota –edo ez behintzat horrek bakarrik–; Azurmendik oso ondo ezagutzen zuen jendea eta bizimoldea deskribatzen zituen ahapaldi horretan. Rufina Otaegiren elkarrizketa xumea da, emakume hark izandako bizitzaren egunerokoaz hainbat argibide ematen dituen; Azurmendik aipatzen zuen etnologiaren alorrean sar daiteke.

Koba

Rufina Otaegi Zegamako Koba baserrikoa zen; Koba Otsaurtetik behera, herrigunerantz doan errepidean, eskuinean dago, Otsaurte eta Zegamaren arteko erdibidean, lau kilometrora batetik eta bestetik. Ezaugarria hauxe du: haitz handi bat, etxearen ondoan, ia-ia gainean. Kobazulotik etxerako jauzia sintetizatzen dizu, autoan zoazela ikuste hutsarekin.

Joxanton Artzeren *Nere ama hil zait* poemako protagonista izan zitekeen Rufina Otaegi:

Niretzako beti eta leku guztietan guztia lana eta lana izan da, oraintxe nago gabe eta hori ezin dudalako.

Kexu zen Rufina Otaegi adinarengatik lanik ezin egin ahal izateagatik.

Berrogeita bi urte nituela eta hamaika seme-alabekin alargun geratu nintzen.

Hamaika senide horien artean Joxe seigarrena da, erdi-erdikoa, beraz. Rufina Otaegiren aita «trenbide-gizona» zen, senarra, berriz, lehenago aipatu bezala, papelerako langilea, baserritar mistoa; aurretik meatzari ibilitakoa zen, Asturiasen, Azurmendik Lorea Agirreri kontatu zionez, Jakinen webgunean 2013an argitaratutako elkarrizketan. Aita laneko istripuz hil zenean, papeleran sartzea eskaini omen zioten seme zaharrenari, baina horrek ez zuen onartu, artzain izan nahi zuelako. Aurrekoek beste ofizio batzuk izan arren, artzaintzara jo zuen Julio Azurmendik.

Zegamak, kokapenarengatik, harreman estua izan du –eta du– artzaintzarekin; artzainaren ofizioa ez da iraungi han. Ez da harritzekoa, beraz, Azurmendik artzaintzan ere arreta jarri izana. Bere ikuspegia, jakina, ez da etnografikoa. Beste talaia batetik heltzen dio gaiari, Zegamako artzaintzari 2002an eskaini zion artikuluan.

Artaldea, artzaina

Honela dio Azurmendik:

Artzaintza ez da lanbide eta bizimodu bat bakarrik. Kultura modu bat da, izaera edo gizakera bat. Esan daiteke, lehen gizakia zen pizti primitiboa artzaintzarekin etorri zela kulturarako animalia izatera. (Azurmendi 2002)

Noizbait adierazi izan du Azurmendik artzain izatetik libratu egin zela Arantzazura joateko erabakia hartuta. Libratu, alegia, mendiko langintzatik, eta horrek lan intelektualari heltzea ahalbidetu zion. Eta, hala ere, artzaintzaren kultura aldarrikatzen du errotik:

Gaur garen gizatasun hau, gure balioekin eta idealekin edo gure obligazioaren eta leialtasunaren zentzuarekin, artzaintzak eratu izan duena da. [...] Zibilizatu guztiok artzaintzan ditugu gure erro espiritualak. (*Ibid.*)

‘Iraultza neolitikoa’ deritzana, hau da, «gizon-emakumeak artzain bilakatu zirenekoa», oraindik gainditu gabeko mugarriztat aurkezten du Azurmendik. Zegamako artzaintzari eskainitako artikulua horretan, ikuspegi historikoari heltzen dio:

Artzainen aspaldiko ibilbide hauetxek –transhumantziakoak– omen dira gero erromatar-bideak eta Santiagoko bidea bilakatu direnak.

Herriko maila horretan egiten du zibilizazioaren fenomeno unibertsalaren irakurketa pentsalariak, mitologia eta tradizio kristaua uztartuz:

Marik ardi edo ahari bat izaten du alboan, Jesukristo Artzain Ona da. Horregatik Zegaman, Aizkorrin gurutzea dago, Aketegin Damea daukagu, badaezpada ere, artaldeak bezala herritarrak uda eta negu goitik begiratzeko. (*Ibid.*)

Artzaintza bakarrik ez, kultura rural osoa du jo puntuan pentsalariak; zein landa kultura, nolakoa? Ez, behintzat, Orixerena:

... hiltzera kondenatua dagoen mundu bat da hori [...]. Berriro deskubritzen baldin badugu, landak etorkizun handia daukala uste dut, baina kultura diferente batetik eraikitako landak. [...] Rurala niretzat, lehenik eta behin, ez da negatiboa, salbu eta Donostiako burges txikiak pentsatzen ari naizenean. Orduan *rurala* irain bezala erabiltzen dut kasik. (Agirre 2013)

Goierritarra burges txiki donostiarrekin tematuta berriro ere; Azurmendi zorrotz eta probokatzaile jartzen da batzuetan. Ez da, hala ere, txokokerian tratatzen; aitzitik, dimentsio kosmopolitaraino eramaten du ruraltasuna.

Nik zentzu positibo batean esaten dudana kultura rurala badago, New Yorkekoak ere ruralak dira, eta beharbada gu baino gehiago. Euskal Herrian pasa izan gara mundu rural batetik, Orixeren mundu rural horretatik, mundu urbanoa uste dugun eta ez den batera. Baina pasa gara, beste gauza askotan bezala, aurrekoa galduz. Hemengo jendeak gutxiago daki behiei edo lehoiei buruz Koloniakoak baino. Beraz, hango kultura urbanoa ruralagoa da gurea baino. Eta zentzu positiboan. (*Ibid.*)

Non dago deskulturizazio horren giltza? Aurrekoa baztertze horretan, iraganeko ondarea ukatzean. Gutxitasun konplexuan, azken batean. Horren kontrako jarrera eta jokabidea erakusten ditu pentsalariak.

Zegama

Zegama landa lanerako kokagunetzat hartu izan du Azurmendik sarritan; lan akademikoak baino gehiago, dibulgaziozkoak egiteko. Adibidez, Zegamako diosala eta kunplimentuen bilduma bat argitaratuta dauka Goierriko *Ostiela* aldizkarian (Azurmendi 2003). Harreman sozialetan erabili izan diren kortesiazko formulak dira, agurretan, despedidetan, jaiotzeetan, heriotzetan eta abarretan erabiltzen direnak –edota zirenak–. Ama zuen horretarako informatzaile nagusietako bat.

Bilduma hutsaz harago, sumatzen da Azurmendirengan halako ahalegin bat baserri giroko hezibideak duindu eta aldarrikatzeko; horren oinarrian badago premisa bat: pobrea eta ezdeusa izateak ez du esan nahi arlotea eta hezigabea izatea. Ukazioaren kontra, merezi duen ondarea ezagutu, aitortu eta asumitzea planteatzen du Azurmendik.

- Ez men egin beste giro eta instantzia batzuetatik datozen arau, joera eta jokamolde inposatuei.
- Ez gutxietsi norberarenak. Azken batean, ez lotsatu xume bezain eder izan daitekeen estiloarengatik.

Gai horren inguruan, *Azken egunak Gandiagarekin* liburuan, haren *Hiru gizon bakarka*-ko poema zati hauxe dauka azpimarratuta: «herri bat dugu egin/ kanpotarren lerroz,/ euskal oinarri xumez/ lotsa ginalakoz». Eta, segidan, sententzia hauxe botatzen du Azurmendik: «Euskal Herriaren historia haren alienazioaren historia da».

Berak kontrakoa egiten du. Dabilen Elea saria jasotzerakoan, 2012an, haurtzarotik datozkion ipuin eta mitoak ekarri zituen gogora:

Aizkorri, Aketegiko Damea (Mari), Sandratiko mendilapurak, Saadarko jentilak, Tartaloetxe, Astregi erreka lamiak gauean, Ama Birjina Harri Urdingo jarlekuan eserita gona barrena ihintzetan bustita.

Arrapaladan jaulkitzen ditu bere inguruko tokiak eta bertako pertsonaia mitologikoak, eta amaiera poetikoa ematen dio jarioari, «gona barrena ihintzetan bustita» daukan Harri Urdingo Ama Birjinarekin. Bilduma ez da, ordea, apaingarri hutsa; hizkuntzaren zentralitatea azpimarratzen du zerrenda horrekin Azurmendik.

Hitzen zerrenda

Zegamatik Arantzazura bidean, geldialditxo bat Azurmendiren euskarari erreparatzeko. Berak hauxe dio Lorea Agirrerekin izandako solasaldian:

Etxera joaten naizenean, Zegamara, ikusten dut jendeak ikaragarri ondo hitz egiten duela, aberats eta libre. Esaerak dauzkate, nik ez dakizkidanak. Nire euskara izugarri artifiziala da. Bilaketa bat da. Ez da Zegamako langileen euskara jatorra, librea, benetan bere baitatik sortzaile dena. (Agirre 2013)

Horixe dio eta berak hala sentituko du. Jakinekua da euskara galdua ere eduki zuela Arantzazura joan zenean, eta gero berreskuratu zuela hainbat bidetatik. Alde horretatik, euskara *auto-pidgin* bat daukala onar dakiok. Baina, idazketan behintzat, antz ematen zaio euskara bihurtu, hitzak kiribildu eta hiztegietan ez dauden terminoak asmatzen edo erabiltzen dituela: «ikerlanda», «lehentiarki», «gogosoraiotu», «ongietortua»... eta, ironiak jota, «Sukal Herria».

Bere jarrera ez da, ordea, neologismo asmatzailearena; sumatzen zaio hizkuntza eta hizkera konbentzionalak motz geratzen zaizkiola esan nahi duen guztia esateko. Eta orduan konbinazio sekula entzun gabeak egiten ditu, bide batez, oztoporik gabe ulertzen direnak. Horretan, seguru asko, berak miresten dituen zegamar hizkuntza sortzaileen eskolari segitzen dio. Termino berri horiei Euskaltzaindiaren ortodoxia gainditzea kosta egingo zaie, agian, baina axola duena zera da, hizkuntzarekiko jokoa, hizkuntzari bere zuku guztia ateratzea.

Azurmendik noranahiko eta edozertarako euskara behar du, pentsamenduaren zirrikituak eta ñabardurak zehatz adieraziko dituen hizkera, eta, hori bilatzean, sortu egiten du.

Harri Urdin: seinaleak

Zegama utzi eta Arantzazurantz goaz. Aizkorri iparraldetik begiratu eta Zegama ekialdean dago, eta Arantzazu, berriz, mendebaldean. Zegamatik Aizkorri bost-sei ordutan joan daiteke mendiz. Bidea Oazurtzatik pasatzen da; Oazurtza bidegurutze bat da; han biltzen dira hainbat tokitatik datozen bideak: Zegamatik, Zeraindik, Brinkolatik...

Zegama eta Arantzazu, Aizkorriren alde banatan, antagonikoak ere izan daitezke neurri batean: Zegama herri konbentzional bat da, bere udaletxe eta abarrekin; Arantzazu santutegia da, terminoaren zentzu literalean eta figuratuan.

Hamar urterekin joan zen Azurmendi Arantzazura, 1951ko irailean. Lorea Agirrerekin izandako solasaldian esplikatzen du berak hala erabakita joan zela:

... neuk eskatuta eta, gainera, aitaren borondatearen kontra. Aitarekin haserre handiak edukita. Sekula ez dut jakin zergatik. Familia ez zen oso erlijiosoa ere, oso debozioskoa. Aita, batere ez. Ama, gehiago. Baina ez zegoen inolako harremanik apaizekiko edo erlijioarekiko. (*Ibid.*)

Hortik aurrera, aitaren jarrerari esplikazioen bat aurkitu nahian, Azurmendik kontatzen du osaba bat Frente Popularrekoa zela eta kartzelan eduki zutela, eta beste osaba bat fusilatu egin zutela gerran. Gainontzean, Arantzazura joateko erabakiari buruz, berriro aitortzen du ez dakiela zergatik joan zen hara, senide zaharragoei ere galdetu izan diela eta esplikaziorik ez duela aurkitu. Ausartuko naiz hipotesi erdi pare bat botatzera.

Batetik, Jakineko elkarrizketa horretan bertan Azurmendik aitortzen du ordurako irakurzalea zela, eta aitarengandik eta arreba zaharrenarengandik jaso zuela afizio hori. Hipotesi erdi, beraz, liburu usainean joan ote zen Arantzazura. Horren ondoan beste hipotesi erdia, senari egotziko diot; Azurmendi aztia da, eta baliteke hamar urteko mutikoak bere buruari sekula formulatu ez dion zerbait sentitzea, zentzu honetan: Arantzazu toki interesgarria zela benetan.

Harri Urdin: iturria

Behin baino gehiagotan kontatuta dauka Arantzazura joan zenean apenas zekiela gatzelaniaz, eta han galdu egin zuela euskara. Hizkuntzarekiko atzera-aurrera horrek utzi du marka bere ibilbide ideologiko eta intelektualean: norberaren ondarea galdu eta bere izaera ukatzearen esperientzia bizi izan zuen, neurri batean. Hortik aurrera, behin eta berriz azpimarratuko du galera hori saihestu beharra; alienazioa ekidin beharra, kolektiboki, herri gisa.

Arantzazutik Forura; han bi urte egin eta gero, 1960an itzuli zen Arantzazura; ordurako aldaketa betean zegoen Arantzazu:

Zorte izugarria izan nuen, garai hartan Arantzazu kulturagune ikaragarria zen-eta. Eliza berria egiten ari ziren eta arkitektoak, artistak (Oteiza, Txillida, Lucio Muñoz, Basterretxea, Eulate...) eta

idazleak (Gandiaga, Aresti, Blas de Otero...) ezagutzeko parada izan nuen. Eta, noski, euskal kulturaren lanean zebiltzanak ere bai: Villasante, Gandiaga, Eugenio Agirretxe, Kandiko Izagirre. JAKIN aldizkaria ere han egiten zen, eta beste euskaltzale askoren bilgunea zen Arantzazu. (Azurmendi 2001)

Han, Arantzazun, bere ikaskide izan zirenek kontatzen dutenez, Azurmendik bazuen halako joera errebelde bat, santutegiko ortodoxia toreatzea ahalbidentzen ziona. Jakineko solasaldian balorazio hauxe egiten du Arantzazuk beregan izan duen eraginari buruz:

Zaila da esatea Arantzazu zer izan den. Dena da azkenean, ezta? Dena den, bere on eta txar guztiarekin. Eta nik, neure bizitza nahiko positibo sentitzen dudanez, Arantzazu ere oso positibo sentitzen dut. (Agirre 2013)

Gandiaga

Arantzazuri buruzko lan monografikoak idatzi izan ditu Azurmendik, baina Arantzazuri buruz, eta bide batez, denaz eta ez denaz jarduteko, Bitoriano Gandiagaren heriotzaz baliatu zen. *Azken egunak Gandiagarekin* liburu mardula da, ia bostehun orrialde ditu, baina liburu mardula da ez bakarrik orrialde kopuruarengatik, obra osoari darion oparotasunarengatik eta musikarengatik baizik.

Izenburuak adierazten duen egoera horretan du abiapuntua, Gandiagaren azken egunetan; samurra eta sentibera da tonua... Samina, ordea, sormenerako indar bihurtzen du pentsalariak. Liburuaren azpitituluak ematen du gakoa: *Adiskidearen heriotzaren aurrean bakarriketak*.

Azurmendiren direkzio askotako jakinduria dago barreiatuta bakarriketa horietan, pentsalariak ezaugarri duen multierudizio hori. Nik alderdi bakar bati helduko diot: Arantzazuri buruzko ikuspegiari.

Gandiagaren Arantzazu azaltzen digu Azurmendik, bide batez, bere eginez ikuspegi hori. Gandiagaren testamentua transmitituko baligu bezala da, albazea lanetan jarrita, eta testamentua egin duenarekin identifikatuta.

«Zuk zer dezu, Arantzazu?» kanta ezagunaren ahapalditik abiatzen du esplikazioa, Arantzazuren ezaugarriak aletzeko.

Bigarren ezaugarritik abiatuz: Arantzazu altzo bat da geomorfologiaren aldetik. «Teatro greko erraldoi bat bezala da, esplikatzen du [Gandiagak]. [...] Inguru guztia altzo handi bat bezala da».

Laugarren tokian ematen duen ezaugarria: Arantzazu iragana berreskuratu duen tokia da.

Gandiaga bera da adibide bat. [...] gure erro estetiko eta espiritualen bila, Oteiza, Txillida, iragan zaharrean arte berrirako iturriak desezkutatzen ikusi ditugu. [...] Barandiaranek eta Aranzadik agerian ipini zizkiguten [...] ez bakarrik iragan fosila, baina biziera bat, arte bat, pentsamendu bat [...]. Gizakiaren historia.

Urbia

Beste ezaugarri bat: izen propioak ditu Arantzazuk.

Izen propioan iragan desagertu bat presente egiten da. [...] Izenekin hasten da kreazioa. Antzinako jakinduria izen-emaile esoterikoa gordetzen du izenak, gure egunotan ahaztuz doana.

Bosgarren ezaugarria: giza lurra izan da eta da Arantzazu. Gandiagak ikasi du «Prehistoriaz gero han dabilela gizon-emakumea. Betiko euskal jende xumearen, eta horren lanen, borroken, festen erdian pentsatu behar da Arantzazu».

Azkeneko utzi dut lehen ezaugarria: Arantzazu ez da toki isolatu bat.

Arantzazu autopista prehistoriko handien erdi-erdian dago, ez munduaren bazter zokoan. [...] Aizkorri mendi sisteman, Arantzazu, orduko mundu zibilizatuaren erdigunea da. (Azurmendi 2009)

Arantzazu ezaugarritzen duten bost puntu horiek bere eginda, ondorio hauxe ateratzen du Azurmendik: «Arantzazu ikusteko eta sentitzeko modua gu guztioi aldatu digu Gandiagak urteotan».

Gandiagaren ekarpena jaso eta xehatzean, Arantzazuk gaur egun eduki dezakeen zentzia eta esanahia zedarrizten ditu Azurmendik. Zer egin horrekin? Beharbada, herri honetako «puskailak josten» lagundu.

Izan ere, ente hautsi gisa ikusten du Azurmendik Euskal Herria:

Espainia modernoaren esperimentuak Hego Euskal Herria birrindurik utzi du [...]. Gaurko Euskal Herria gizarte desintegratu bat da administratiboki, politikoki, sozialki, linguistikoki, kulturalki. Identitate apurtu bat da. (Azurmendi 2018)

Idea bera beste modu batera esanda: «Gu, gaur, erabat puskatuta gaude barrutik». Horren aurrean, zer egin?

Gure eginkizuna hori da [...]: mundu puskatu bat nola berregin eta nola errekueratu, berriro esklabo bihurtu gabe. (Agirre 2013)

Zegamatik Arantzazurako bidea ez da Santurtzitik Bilborakoa, ezta Imanol Lartabalek kantatzen zuen Donostiatik Iruñerakoa, edo Iruñetik Baionarakoa ere. Baina, Azurmendiren ibilbideari erreparatuz, bide horiek denak berregiten lagundu dezake Zegamatik Arantzazurako erromeriak –edo periploak–.

Oharrak

1. Hitzaldian erakutsitako argazkiak: Pello Agirrezabal, Xabier Goñi, Fermin Leizaola.

Bibliografia

- Agirre, Lorea (2013): 'Joxe Azurmendirekin solasaldia', *Jakin.eus*
(www.jakin.eus/digitalizazioa/azurmendi/solasaldia#ikus).
- Azurmendi, Joxe (2001): 'Eginkizun probidentzial bat bete du Arantzazuk', *Euskaldunon Egunkaria*,
2001-05-20.
- (2002): 'Atarikoa', *XXI. mende hasierako Zegamako artzaintza*: 4-5.
- (2003): 'Diosalak eta kunplimentuak Zegaman', *Ostiela* 32: 31-33.
- (2009): *Azken egunak Gandiagarekin*, Donostia, Elkar.
- (2011): 'Nire Zegama neure barruko Zegama da', *Zegama Urtekaria* 13, 4-5.
- (2018): *Beltzak, juduak eta beste euskaldun batzuk*, Donostia, Elkar.
- Gorrotxategi, Jaione (2013): 'Rufina Otaegi, elkarrizketa', *Zegama Urtekaria*.
- Maiz, Aimar (2015): 'Elkarrizketa. Joxe Azurmendi', *Goiberri* 166, 8-9.

JAKIN

Martin Ugalde Kultur Parkea
Gudarien etorbidea, 29
20140 ANDOAIN
943 21 80 92
jakin@jakin.eus
www.jakin.eus